

УДК 809.1

ЗАХІДНА УКРАЇНІСТИКА ТА УКРАЇНСЬКИЙ АВАНГАРД

Чобанюк М.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена актуальній для сучасного літературознавства проблемі вивчення праць західних українців. У роботі відзначається, що досвід західного українознавства недостатньо вивчений у материковій науці про літературу. Аналіз доробку західних літературознавців-українців, пов'язаний з історією української літератури ХХ ст. Передовсім маємо на увазі український ренесанс 20-х років. Автор намагається достойно оцінити вклад канадського літературознавця Олега Ільницького в осмисленні специфіки українського футуризму, надати йому можливість самореалізуватися в його історії, теорії та творах.

Ключові слова: О. Ільницький, футуризм, авангард, авангардизм, період, періодизація, текст.

Постановка проблеми. Футуристична література творилася в контексті багатьох мистецтв. Український футуризм дебютував тоді, коли українське суспільство ставило перед собою питання про те, якою має бути нова національна культурна норма. Дослідники, вивчаючи цей період, відкрили для себе: поряд із авангардом, що тріумфував у Москві і Санк-Петербурзі, в Україні існував окремий, паралельний авангард, який свідомо захищав свої національні особливості. Зосереджений переважно в Києві та Харкові, він так ніколи і не спромігся зацікавити собою Захід аж так, як російський авангардизм. І навіть коли його

зауважували, то сприймали радше як «російський» чи «радянський», а не власне український.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Український авангард був стимулом літературознавчих досліджень Ю. Лавріненка («Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933»), Ю. Шереха («Думки проти течії»), Ю. Луцького («Роздуми над ВАПЛІТЕ»), О. Ільницького («Відлучення від футуризму»), Г. Грабовича («Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового»), М. Шкандрія («Український прозовий авангард 20-х»), М. Павлишина («Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса») та інших.

Метою нашої розвідки є аналіз доробку західних літературознавців-українців, пов'язаний з історією української літератури ХХ ст. Передовсім маємо на увазі український ренесанс 20-х років. Знаємо, багато літературного матеріалу цього періоду було вилучено з усіх друкованих після 30-го року історій літератури, а твори визначних письменників, репресованих сталінським режимом, вилучені до так званих спецфондів. Зрозуміло, що їх творчість неможливо було досліджувати в радянському літературознавстві, а їхні імена і твори могли існувати лише як взірці буржуазно-національної ідеології в літературі [6]. Тому українська література 20-30-х років, з легкої руки Ю. Лавріненка, автора антології, названа «розстріляним відродженням», стала для американських українців пріоритетною темою дослідження. Особлива увага західних науковців зосереджена на постаті та творчості Миколи Хвильового, на організації ВАПЛІТЕ, літературній дискусії 1925-1928 років, авангарду двадцятих років минулого століття.

Виклад основного матеріалу. О. Ільницький належить до тих діаспорних українців, завдяки яким витворився «новий погляд на радянську літературу» [1, с. 51]. У своїх наукових працях літературознавець досліджує переважно літературний процес 20-30-х рр. в Україні. «Український футуризм (1914-1930)» – докторська дисертація (1979-9983) О. Ільницького, написана під керівництвом професора Дж. Грабовича. Ця праця, згодом істотно переглянута й розширена, стала основою книги з однойменною назвою. Темою книжки «Український футуризм (1914-1930)» є історія маловідомого авангарду, що виявився у літературі. Наукова розвідка канадського літературознавця, що стала об'єктом нашого дослідження, присвячена докладному аналізу мистецького прориву, який здійснили М. Семенко, Г. Шкурупій, О. Слісаренко, Л. Курбас та інші і завдяки якому вперше за кілька сторіч українська культура опинилася в авангарді європейського мистецького життя. До цієї проблеми спорадично зверталися Р. Гром'як, Ф. Погребенник, Л. Скорина.

Олег Ільницький вважає, що український футуризм виростав із ранньомодерністських течій в Україні 1900-1910 років і був відповіддю на них. Факт, що цей авангард, який ширився серед українського суспільства від 1914 року і демонстративно опирався злиттю з імперськими течіями, був лише одним із багатьох знаків, що підтверджують: нарешті майже завершився тривалий процес розриву з імперським культурним річищем та поступового вияву власне українського. 1917 року він перейшов через політичну атестацію – проголошення Україною незалежності від Росії.

«Основний принцип нової культури полягав у відмові від народництва і провінціалізму (тавро українського колоніалізму в імперії) і визнанні Європи – передусім у її традиціоналістському й класичному варіанті – як першочергової культурної моделі» [5, с. 12]. Зрозуміло, що інтелігенція тих часів тривожно відреагувала на раптове виникнення радикальної мистецької течії, що відкидала традицію та ідею «національного» мистецтва, водночас захопившись чарами всього екзотичного, виняткового і нового. Українське

«доброчесне» суспільство відразу вдарило по футуризмові як по чужоземному зазіханню на національне та намаглося очиститися від нього в ім'я доброго смаку й високого мистецтва. Лівшиць згадує, що «футуристи явилися як марсіани, не зв'язані з жодною країною, національністю і, взагалі, з цією планетою... Як істоти, позбавлені спинних хребтів, алгебраїчної формули, наділені, з волі деміурга, людськими личинами, двовимірні тіні, вічні абстракції» [8, с. 143].

Намагаючись концептуалізувати український футуризм, потрібно усвідомити, що сама назва руху не вичерпує його суті. З огляду і на теорію, і на практику, цей український феномен не вкладається у якісь, мовляв, «класичні» трактування футуризму, як-от італійський чи російський.

Працюючи над своїм науковим дослідженням, О. Ільницький поставив собі за мету дати українському футуризмові шанс самоокреслитися в його історії, теорії та творах; вписати його в контекст європейського та російського авангардів і зафіксувати, хоча б загально, деякі з найприкметніших ідеологічних та художніх ознак, що уподібнюють його до сучасників і найближчих попередників. На думку науковця, український футуризм – гетерогенний авангардний рух на широкій основі. Утім, строго кажучи, «йдеться не про стиль чи маньєризм, а про певне розуміння мистецтва» [3, с. 377]. Його «естетика» – новизна й уміння здивувати. На тлі широкого контексту, рух є часткою реакції ХХ століття на натуралізм, реалізм та репрезентативне мистецтво всього ХХ сторіччя. Український футуризм, формалістичний за своєю суттю, цілком свідомий власних прийомів і методів. На місце метафізики модернізму він поставив раціоналізм. Українські футуристи вірили, що зуміють поєднати мистецтво і життя.

Український футуризм був рухом, який творили не лише самі футуристи. Він (рух) постав під впливом різних політичних курсів, яким він теж завдячує деякими своїми рисами. О. Ільницький зауважує, що український футуризм як рух мав певну місію – змінити орієнтацію української літератури й таки ввести її в ХХ сторіччя, хай навіть проти її волі. Цим пояснюється його нетривала орієнтація на масовізм, постійні полеміки з традицією та його перейнятість турботами про поширення «впливу» на культурній арені. Цим також О. Ільницький пояснює лікнепівський характер «Нової генерації»: журналові судилося представити таке обличчя Європи, яке не спромоглося би показати ані ВАПЛІТЕ, ані неокласики.

На думку канадського науковця, український футуризм не стільки досліджували, скільки залучали до порівнянь. Порівняльні студії незмінно виявляли його «недокрів'я й називали несміливим відлунням якогось значного оригіналішого, досконалішого проторуху. Зосереджуючись саме на назві, критики не зауважували в ньому майже нічого з того, на що б не вказувало чуже джерело» [8, с. 365].

Різноманітна та, на перший погляд, суперечлива літературна практика українського футуризму, твердить літературознавець, завдячує своєю послідовністю та єдністю одному важливому «засновкові» – експериментові, тобто йдеться про «полон новизни». Усупереч вимогам часу й знову ж таки через культурні й політичні об-

ставини, що зумовлювали применшення чи навіть маскуванню основного принципу, рух усе-таки керувався ним, дослівно, до остаточного кінця. Навіть 1930 року Михайль Семенко наполягав: «...ми говоримо, що треба дбати не тільки про сьогоднішній день, але й про завтрашній, а це вимагає певних випробувань і експериментів, цебто на практиці – вдалих і невдалих експериментів» [3, с. 251].

Значення українського футуризму канадський науковець підсумовує так: по-перше, він був однією з основних історичних подій, без якої не можна осмислити і зрозуміти найважливіших періодів української культури 1910-х й 1920-х років; по-друге, він є оригінальним літературним явищем, що лишило по собі праці «неперебутньої» вартості та привабливості. У дослідженні О. Ільницького показано, що український футуризм не був малозначущим, непоширеним (особливо за мірками авангарду), непатрістичним. Перед нами один із найважливіших рухів свого часу – і будь-яка історія літератури, що нехтує його ідеологією та естетичними позиціями, дає неповну й викривлену картину літературного процесу.

Історія засвідчує його енергійність, рішучість і нескорений дух. Він поборював опонентів з майже кожного прошарку українського суспільства й постійно демонстрував свою незалежність, діяв як виняткова сила в боротьбі проти культурної стагнації. У 1914 році М. Семенко випередив час, заторкнувши багато з тих проблем, що постали під час великої літературної дискусії, з-посеред них особливо важливим було питання про мистецьку якість та про загумінковий («щирий») характер української літератури. За це він заслуговує на таку ж повагу, як і члени ВАПЛІТЕ. Як і вони, Семенкові організації допомогли поборювати вплив таких вульгарних літературних груп, як «Плут» та ВУСПП. Як авангардний, тобто такий, що завжди «попереду», футуризм, природно, мав обмежене число потенційних прихильників, але його вплив, на думку О. Ільницького, на культурній арені був більший, аніж це визнають критики. Футуристи на диво успішно рекрутували послідовників та навертали письменників до своєї справи. Поштовх, який вони дали, ширився, звичайно, і без їхньої участі. Саме завдяки радикалізмові, футуризм допоміг прокласти дорогу іншим письменникам-новаторам і значно приклався до підтримання духу постійних відкриттів, добре відчутного в українській культурі того часу. Без сумніву, він вплинув на загальну атмосферу – і прискорив розквіт вільного вірша та експериментальної прози. Творчість письменників Юрія Смолича, Майка Йогансена та Юрія Яновського неможливо розглянути без уваги до ідей «лівої» прози. Для того щоб зрозуміти вагомість досягнень руху, немає потреби захоплюватися всіма футуристичними творами чи кожним футуристичним письменником. Звісно, що в цій групі, як і в кожній іншій, можна віднайти посередності. Однак це ще не привід, аби взагалі не брати його до уваги. Рух мав успіх і переживав невдачі. Та все ж описувати футуризм, зводючи явище до творчості одного автора чи до аналізу однієї роботи, не можна. Репертуар футуризму багатий за стилістикою, тематикою й тональністю. Агітка взагалі не є типовою для руху, як і деякі інтимні

та похмурі поезії М. Семенка. Інколи – спрощеність; інколи – надзвичайна ускладненість. Бачимо нарочите прагнення не бути «притиснутим до стінки» [3, с. 379]. Не тільки досить відчутну критичність до української дійсності, а й проєкцію його рішучого відчуження від свого суспільства – незвичайний випадок в історії української культури. У контексті наведених роздумів О. Ільницький доходить висновку – і з ним важко не погодитись – що це був насправді один із найдивніших рухів 1920-х років, через це він заслужив репутацію «неорганічного» явища української культури. Українська наука й критика виявилися неготовими прийняти виклик авангарду. Запал, ідеологія й естетика футуризму залишилися далекими й чужими для них. На думку науковця, критика й учені були здебільшого консерваторами і схилилися до народницьких або ж модерністських переконань. Для них футуризм був неподоланим бар'єром. Зрозуміло, що відсутнім був і посередник між українським авангардом та публікою. Критика, на яку покладається така роль (що вдалося формалістам у Росії), не спромоглася зайняти це місце і насправді перейшла на бік «непосвяченої» публіки.

Найкраще, хоча і в міру можливостей, хибу часу компенсували самі футуристи, намагаючись самотужки виглумачити свої завдання. Словом, сумну долю футуризму в українській літературній історії не можна вважати за певну оцінку значення й цінності самого руху, насправді його доля – результат недогляду літературознавства.

Сьогодні М. Семенко повертається в літературу, критика відновлює його в правах поета. У своїх наукових працях О. Ільницький закликає нас глянути на Семенка як на органічного авангардиста. «У мене немає сумніву, що кожна спроба зрозуміти його життя і творчість поза цим контекстом буде марним зусиллям» [4, с. 41].

У своїй літературній роботі М. Семенко ніколи не вдавав з себе завершеного футуриста, навіть не прагнув до цього, бо вірив, що так він обмежить сам собі свободу творчості. Він не прагнув канону, радше – пошуку. Критика очікувала від нього футуристичного естетизму. Для М. Семенка ж практикування, удосконалювання навіть «футуристичного» стилю стояло на заваді літературній грі та формальним експериментам. Неможливо не зауважити, що через всю свою кар'єру він був у постійному літературному русі: у нього весь час ідуть зміни в галузі жанру, строфіки, рими, рядка, мови, інтонації, змінюється навіть психологічна поза ліричного героя. Цим теж пояснюється жанрова одноразовість більшості його творів. Знайдемо в нього «повелу», зорову поезію, звукову поезію, так звану «знайдену», або «готову» (found, ready-made) поезію, (його славнозвісний «Понеділок, вівторок...»), і багато іншого. Усе це випробовується, але не довго. Часом проба невдала, часом вона сягає не високого рівня художності, але до випробуваного він не повертається. Увесь час шукає якогось нового підходу, штурмує межі дозволеного, досягненого, відстояного як у власній творчості, так і в літературі загалом. Лірика становить найбільшу частину його доробку, але й вона постійно змінюється і врешті-решт відкидається. Його творчість така різноманітна, що «часто Семенка важко пізнати у Семенкові»

[3, с. 42]. Отже, М. Семенко – авангардист саме цим своїм незвичним підходом до літератури й літературної творчості; О. Ільницький вважає, що М. Семенко авангардист своєю послідовною непослідовністю. Щоб правильно його зрозуміти, замало зосередитися тільки на окремих творах, збагнути оригінальність його рими, синтаксису, мови тощо, бо Семенко не був реформатором чи новатором у традиційному сенсі цього слова, – це був діалог зі творчістю, з літературою як такою. На думку О. Ільницького, М. Семенко своїм «процесом» заперечує традиційну «велику» літературу і навіть саме звання «поета». Цим він ускладнює традиційні стосунки між письменником і читачем, на якого падає обов'язок орієнтуватися в цілковито нових формах та стилях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Майбутній дослідник колись відзначить,

що українське літературознавство перейшло три етапи в трактуванні футуризму і творчості Михайла Семенка. Перший – заперечення: вони – шкідливі й небезпечні для української культури. На другому етапі футуризм все ще лишався негативним явищем, але почалися перші спроби реабілітувати Семенка. Нарешті, на третьому дійшло до повного розуміння футуризму та ролі цього напрямку в творчості лідера.

Сучасну українську культуру збагачують не тільки забуті імена українського письменства, як Михайль Семенко, які повертаються в літературу, а й цікаві, оригінальні, глибоко наукові дослідження їх творчості, як монографія «Український футуризм (1910-1930)» О. Ільницького. Український авангард 20-х років минулого століття як і наукові розвідки західних українців заслуговують на увагу молодих науковців.

Список літератури:

1. Гром'як Р. Еміграція і художня література: грані, проблеми і аспекти дослідження / Р. Гром'як // Гром'як Р. Давнє і сучасне. – Тернопіль, 1997. – 223 с.
2. Ільницький О. Відлучення від футуризму / О. Ільницький // Слово і Час. – 1995. – № 9. – С. 39-43.
3. Ільницький О. Український футуризм (1914-1930) / О. Ільницький. – Львів, 2003. – 445 с.
4. Скорина Л. Література та літературознавство українського зарубіжжя / Л. Скорина. – Черкаси, 2002. – 268 с.
5. Погребенник Ф. Ільницький Олег Степанович / Ф. Погребенник // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – С. 243.
6. Чобанюк М.М. Авангард двадцятих років минулого століття в осмисленні західних українців / М.М. Чобанюк // Проблеми гуманітарних наук: наукові записки ДДПУ. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – Випуск 24. Філологія. – С. 42-53.
7. Шкандрій Мирослав. Український прозовий авангард 20-х / М. Шкандрій // Слово і Час. – 1993. – № 8. – С. 51-57.
8. Шкандрій М. Модернізм, авангард і естетика Михайла Бойчука / М. Шкандрій // Сучасність. – 1995. – № 9. – С. 137-139.

Чобанюк М.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ЗАПАДНАЯ УКРАИНИСТИКА И УКРАИНСКИЙ АВАНГАРД

Аннотация

Эта статья посвящена актуальной для современного литературоведения проблеме изучения работ западных украинистов. В работе отмечено, что опыт западного украиноведения недостаточно изучен в современной украинской науке о литературе. Анализ наследия западных литературоведов-украинистов, связанный с историей украинской литературы XX в. Прежде всего имеем в виду украинский ренессанс 20-х годов. В этой статье делается попытка достойно оценить вклад канадского литературоведа О. Ильницкого в осмыслении специфики украинского футуризма, дать ему шанс самореализоваться в его истории, теории и произведениях.

Ключевые слова: О. Ильницкий, футуризм, авангард, авангардизм, период, периодизация, текст.

Chobanyuk M.M.

Drogobych Ivan Franko State Pedagogical University

WESTERN UKRAINISM AND UKRAINIAN AVANGARD

Summary

The article is devoted to the problem of studying the works of Western Ukrainianists, which is actual for modern literary studies. The paper notes that the experience of western Ukrainian studies is not sufficiently studied in the mainland literature on literature. An analysis of the work of Western literary critics of Ukrainian, related to the history of Ukrainian literature of the twentieth century has been done. First of all, we mean the Ukrainian renaissance of the 20's. The author tries to appreciate the contribution of Canadian literary critic Oleg Ilnitskij in understanding the specifics of Ukrainian futurism, to enable it to self-fulfillment in its history, theory and works.

Keywords: O. Ilnytskij, futurism, avan-guard, avant-gardism, period, division into period, text.